

*Sergiej Skorwid**

**NU... PR'IVET PEREDAVAJTA, CO TU TAK'E MAZUR'I,
POLAK'I LUTERANY SU...
JESZCZE RAZ O „POLSZCZYŹNIE OKOLIC KRASNOJARSKA”
NA TLE INNYCH PRZESIEDLEŃCZYCH GWAR
SŁOWIAŃSKICH W ROSJI**

*WELL... GREET EVERYBODY AND TELL THAT SUCH MASURES, POLISH
LUTHERANS LIVE HERE...*

ONCE AGAIN ABOUT “POLISH LANGUAGE IN THE AREA OF
KRASNOYARSK” AGAINST THE BACKGROUND OF OTHER SLAVIC
IMMIGRANT DIALECTS IN RUSSIA

Two Polish, three Czech dialects and one originally West Ukrainian patois of Siberian Hollanders still spoken in Russia belong to disappearing language varieties. Despite relatively good preservation of their dialectal roots, their features nowadays reflect certain changes in the direction of convergence with the system of the dominant language of their surroundings. At the present time, there are sufficiently large corpora of interviews with speakers of those dialects, and processing of collected data becomes an urgent task for researchers in all the countries involved.

Keywords: Slavic immigrant dialects in Russia, Northern Caucasus, Western and Eastern Siberia, dialectal systems, language contact, linguistic typology

Słowa kluczowe: słowiańskie gwary przesiedleńcze w Rosji, Wschodnia i Zachodnia Syberia, Kaukaz Północny, systemy dialektalne, kontakty międzyjęzykowe, typologia lingwistyczna

* Katedra Sławistyki i Studiów Środkowoeuropejskich, Instytut Historii i Filologii, Rosyjski Państwowy Uniwersytet Humanistyczny, 125047 Moskwa, ul. Czajanowa 15, k. 7, gab. 270; e-mail: slavcenteur@gmail.com

WSTĘP

Podtytuł artykułu nawiązuje do rozprawy doktorskiej Eugeniusza Stupińskiego *Polszczyzna okolic Krasnojarska*, obronionej w 2009 roku w Uniwersytecie Łódzkim. W poprzedzającej ją publikacji zatytułowanej *Geneza polszczyzny w okolicy Krasnojarska* autor oznajmia między innymi: „Niedawno Natalia Ananiewa wróciła do tematu badań polskich gwar na Syberii, nie wiedząc, że już od roku 2002 z inicjatywy podjętej w Katedrze Dialektologii Polskiej UŁ zaczęto tam zbierać teksty z pierwszego punktu – wsi Znamienki” [Stupiński, 2008, s. 208]. W poniższym tekście chcę podać zarys najważniejszych wyników badań terenowych gwar nie tylko polskich, lecz ogólniej, przesiedleńczych dialektów zachodniosłowiańskich lub pochodzących z pogranicza zachodnio- i wschodniosłowiańskiego na dzisiejszym obszarze Federacji Rosyjskiej, które we współpracy z Panią Profesor Natalią Ananiewą z Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. Łomonosowa obecnie przeprowadzam. Żywię nadzieję, iż zarys ten, przynajmniej w części polskiej, przyczyni się do połączenia wysiłków badaczy rosyjskich i Katedry, w której 15 lat temu rozpoczęło się gromadzenie i opracowywanie materiałów z dwóch wsi syberyjskich, gdzie wciąż jeszcze utrzymuje się swoista gwara potomków przedstawicieli chłopskiej kolonizacji końca XIX wieku, przybyłych tu z Wołynia, ale wywodzących się z Mazur (wówczas należących do Prus Wschodnich).

Cztery lata po obronie rozprawy doktorskiej E. Stupińskiego liczna grupa eksploratorów z Moskwy – niestety, nadal nic nie wiedząc o jego pracy – podjęła wyprawę do obu tych miejscowości na zachodzie Syberii. W wyniku tej wyprawy powstał wielki, zawierający ponad 90 godzin korpus nagrań wywiadów z użytkownikami omawianej gwary, przechowywanych w fonotece Katedry Sławistyki i Studiów Środkowoeuropejskich Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego w Moskwie. W porównaniu z siedmioma godzinami nagrań E. Stupińskiego cyfra ta wydaje się imponująca, ale dotychczas najwyżej trzydziesta część zebranego materiału została sprowadzona do postaci transkrypcji o objętości około 25 stron¹. Fragmenty tych tekstów zostały opublikowane² wraz z krótkim podsumowaniem najważniejszych wniosków z badań

¹ Natomiast aneks do pracy E. Stupińskiego liczy około 90 stron z transkrypcją wszystkich, nawet krótkich nagrań autora. Niestety, same nagrania są niedostępne, co nie pozwala na zweryfikowanie jego transkrypcji, zwłaszcza pod kątem fonetycznym. Tym niemniej dla analizy występujących w badanej gwarze zjawisk morfologicznych i składniowych, którym we właściwym tekście rozprawy poświęcono mniej uwagi niż fonetyce, aneks ten jest nader cenny.

² Skorwid, 2016a; Jegorow, 2016.

nad tą odmianą dialektalną, określaną przez nas jako zachodniosyberyjska gwara polska/mazurska (ZSP).

Zasadnicze osobliwości ZSP odzwierciedla wykorzystany w tytule niniejszego artykułu cytat z wypowiedzi pani Berty/Wiery Kryspin (ur. 1932), jednej z dwunastu mieszkańców wsi Aleksandrowka położonej w odległości 248,7 km od Krasnojarska, posługujących się tą gwarą, która obecnie jest bardziej rozpowszechniona (bo liczy około 50 użytkowników) we wsi Znamienka odległej o 80 km od stolicy Republiki Chakasji Abakanu. Tytułowy cytat pozwala stwierdzić, że chodzi o znacznie zrusyfikowaną odmianę językową: pani Kryspin prosi o przekazanie jej pozdrowień faktycznie po rosyjsku (*pr'ivet*)³, lecz z typowo polską końcówką gwarową 2 os. lm. (pierwotnie lpodw.) rozkaznika. Także reszta tej wypowiedzi demonstruje cechy właściwe różnym dialektom polskim bądź tylko mazowieckim/mazurskim, a mianowicie: zanik kategorii męskoosobowości (*tak'e Mazur'i, Polak'i luterany*), zaimek *co* w funkcji spójnika podrzędnego w zdaniu dopełnieniowym oraz podwyższenie artykulacji kontynuantu stpol. * \bar{a} w wygłosie. Na odrębną uwagę zasługuje występujące w tej wypowiedzi i w ogóle w ZSP spalatalizowanie albo, odwrotnie, brak palatalizacji spółgłosek przed samogłoskami przednimi między innymi w wyrazach zapożyczonych z języka rosyjskiego (JR). Kwestię tę poruszę nieco później, w związku z zapowiedzianą charakterystyką ZSP na tle innych przesiadleńczych gwar słowiańskich w Rosji.

Z polskich odmian dialektalnych chodzi głównie⁴ o wschodniosyberyjską gwarę wsi Wierszyna w obwodzie Irkuckim (WSP), liczącą ponad 200 użytkowników. Odmianie tej poświęcone są rozmaite opracowania autorów zarówno rosyjskich, jak i polskich, publikowane w obu krajach⁵. Warto dodać, że w 2010 roku grupa eksploratorów polskich i rosyjskich z udziałem między innymi N. Ananiewej i jej uczennic, uczestnicząc w obchodach setnej rocznicy założenia Wierszyny, zgromadziła dotychczas największy, jak się wydaje, kor-

³ Przykłady gwarowe przytaczane są w zapisie fonetycznym. Apostrofem oddają spółgłoski spalatalizowane (zmiękczone), kropką semipalatalne (półmiękkie), kreską zaś palatalne (miękkie, środkowojęzykowe). Symbole \acute{c} , \acute{z} , \acute{s} , \acute{z} oznaczają zmiękczone spółgłoski dźwiękowe, występujące w ZSP. Pogrubioną czcionką zaznaczam akcent, w przykładach z gwar polskich i czeskich tylko wtedy, kiedy jest on zgodny z rosyjskim.

⁴ Pomijam tu prawie wymarłą zachodniosyberyjską odmianę polszczyzny kresowej, którą od końca XIX w. posługiwano się we wsi Bielostok w obwodzie Tomskim. Obecnie gwara ta istnieje już tylko w postaci idiolektu jedynej pozostałej użytkowniczki pani Marii Markisz (ur. 1928), opisanego w pracach: Ananiewa, 2006; Ananiewa 2013b.

⁵ Zob. ich przegląd w recenzji Michała Głuszkowskiego [2016] omawiającej najnowszy opis tej gwary [Mitrenga-Ulitina, 2015].

pus wypowiedzi w tej gwarze, obejmujący ponad 35 godzin nagrań, których, niestety, na razie nie przepisano. Cały zbiór tych nagrań przechowywany jest w wyżej wspomnianej fonotece; tylko częściowo zostały one wykorzystane [np. w pracach: Ananiewa, 2012; Ananiewa 2013a; b].

Podobnie jak na przełomie pierwszych dekad XX wieku Wierszyna, w związku z polityką agrarną rządu Piotra Stołypina, czy wcześniej Aleksandrowka – w wyniku wtórnej wędrowki osadników z terytorium Ukrainy – pojawiły się na Syberii też inne enklawy słowiańszczyzny zachodniej lub pogranicznej. W obwodzie Irkuckim są to kolonie tak zwanych Holendrów czy Ołędrow – w miejscowościach Pichtinsk, Sriednij Pichtinsk i Dagnik, gdzie zachowała się wschodniosyberyjska odmiana przyswojonej przez ich przodków nad Bugiem gwary ukraińskiej (WSUH, ca. 150 użytkowników; z dziesięcioma z nich w 2015 roku nagrano 8 godzin rozmów, z których przepisano około 20 stron). W obwodzie Omskim zaś chodzi o przynajmniej częściowo czeskie wsie Nowogradka, Woskriesienka i Riepinka, zamieszkane przez przesiedleńców z Čechohradu na południowo-wschodniej Ukrainie (dziś Nowhorodkiwka pod Melitopolem w obwodzie Zaporoskim), których potomkowie mówią zachodniosyberyjską gwarą czeską (ZSCZ, ca. 25 użytkowników z 86 osób deklarujących narodowość czeską). Proces kształtowania się reszty wyspowych gwar czeskich w Federacji Rosyjskiej, znajdujących się na terenie Kaukazu Północnego, w Kraju Krasnodarskim i Republice Adygei, sięga natomiast końca lat sześćdziesiątych XIX wieku. Są to dwie różne pod względem pochodzenia północnokaukaskie odmiany czeszczyzny, utrzymujące się z jednej strony głównie w Kiryłowce pod Noworosyjskiem i Warwarowce pod Anapą, a z drugiej – w Anastasijewce pod Tuapse i w chutorze Mamacew pod Majkopem (PKCZ, łącznie ca. 50 użytkowników). Obszerny materiał czeski, obejmujący około 18 godzin rozmów nagranych na Syberii i ponad 35 godzin nagrań ze wszystkich wymienionych miejscowości na Kaukazie Północnym, jest dotychczas najlepiej opracowany: zostało przepisanych około 150 stron tekstów, w tym także dzięki udziałowi studentów z Uniwersytetu Karola w Pradze, Uniwersytetu Pałackiego w Ołomuńcu i pozaakademickich wolontariuszy czeskich. Niektóre teksty wraz z nagraniami zamieszczono w Internecie [www.pametnaroda.cz/project/witness/id/54], fragmenty innych opublikowane zostały w serii artykułów [np.: Skorwid, Triet'jakowa, 2009; Skorwid, 2013; 2016b; Skorwid, 2016].

W związku z kompleksowym badaniem wszystkich tych „innoślwiańskich” gwar wyspowych w Rosji warto powrócić do problematyki tychże – nawet, wydawałoby się, najlepiej opisanych – odmian. Porównanie wyników ich badania, pod wieloma względami analogicznych, pozwala na omówienie

szeregu wspólnych dla nich zagadnień o charakterze typologicznym. W dotychczasowych opracowaniach rozpatrywane były bowiem bądź pojedyncze gwary, bądź też grupy gwar połączone według przynależności do dialektów określonego języka (polskiego, czeskiego albo ukraińskiego [zob. na razie jedyny krótki opis WSUH – Aleksiejewa, 2016]). Przy tym przedmiotem analizy były z jednej strony powiązania genetyczne tych gwar, z drugiej zaś – także zjawiska powstające na skutek ich długotrwałego i nieustającego kontaktu z językiem/językami otoczenia. Jak się okazuje, kontakt ten może doprowadzać do podobnych kolizji z pierwotnym systemem gwary, co wydaje się szczególnie interesujące z teoretycznego punktu widzenia. W poniższych podrozdziałach spróbuję przedstawić te podobieństwa na przykładzie kilku zjawisk fonetycznych i morfologicznych.

FONETYKA: PROCESY ZACHODZĄCE W KONSONANTYZMIE

W niejednokrotnie przywoływanej tu rozprawie doktorskiej i dwóch opublikowanych artykułach E. Stupiński opisał podstawowe cechy ZSP głównie w zakresie fonetyki. Przy tym w systemie konsonantyzmu zwrócił on szczególną uwagę na „zmiany w szeregach *s z c ʒ, ś ź ć ʒ* oraz *ś ź ć ʒ*”, wyodrębniając przypadki „sakania”, „sziakania”, „siakania” i inne. Później w pracach Ilji Jegorowa [2013; 2016], przygotowanych w oparciu o materiał z wyprawy w 2013 roku, niektóre sformułowania E. Stupińskiego zostały doprecyzowane. Chodzi zwłaszcza o przejawy „sziakania” w ZSP, jakiego autor dysertacji dopatruje się w wymowie typu *śostrzy, gośće* [Stupiński, 2008, s. 213]⁶. Prawdziwe „sziakanie” jest jednak niezgodne z mazurzeniem (lub „sakanie” w terminologii przyjętej przez E. Stupińskiego), które to zjawisko w ZSP występuje na ogół konsekwentnie, chociaż nie bez wyjątków. Niekiedy, co warto dodać, nawet nowe spółgłoski szumiące powstałe na miejscu miękkich syczących (**s'* > *ś*, w ZSP *ś*), niespodziewanie ulegają w mowie wtórnemu mazurzeniu, np. *s'uda še śadajta* <...> *s'uda brak se sadać*. W każdym razie zamiast „sziakania” w przypadkach typu *poś'ua, źili* [Urbańczyk, 1984, s. 79] w ZSP znajdujemy ma-

⁶ W samej rozprawie doktorskiej stwierdzono, że odpowiedni fragment konsonantyzmu w ZSP „odznacza się największym rozchwianiem fonetycznym” [Stupiński, 2009b, s. 69]. Rozchwianie to wzmacniają przypadki zastąpienia szeregu *ś, ź, ć, ʒ* pod wpływem wschodniosłowiańskim przez zmiękczone spółgłoski *s', z', c', ʒ'* typu *ʒ'es'en'c', bojaz'n'i* czy nawet, co się tyczy zwarto-szczelinowych, przez *l', d'*, np. *pś'jad'es* [Stupiński, 2009a, s. 199–200; 2009b, s. 42, 83].

zurzenie: *posya, z`il'i*⁷. Stąd, jak również z asynchronicznej wymowy miękkich spółgłosek wargowych typu *p' > pś > pś (np. *pśeśn`e, kobźita, goto/v`źiua*), wynika, że odmiana ta wywodzi się z zachodnich⁸ gwar mazurskich.

Rzekome „sziakanie” w ZSP można określić jako przesuwanie się spółgłosek palatalnych *ś, ź, ć, ż* ku przodowi, na skutek czego pierwsze dwie mogą być wymawiane nawet jako dźwiękowe twarde: *śano, kożoy*, ale częściej na ich miejscu znajdujemy spółgłoski dźwiękowe zmiękczone *ś, ź*; podobnie wymawia się *ć*: *śadajta, źima, do jeśća*. Przy tym [ć] w ZSP brzmi fonetycznie tak samo jak [č'] w JR, wobec czego trudno ustalić, czy np. wyraz *vnučka* to jeden z występujących w tej gwarze wyrazów „ogólnopolskich” (bez mazurzenia), czy też rusycyzm. Podobna jest wymowa spółgłosek syczących, które pojawiają się po spółgłoskach wargowych w zamian za traconą miękkość, między innymi także w przyswajanych rusycyzmach (por. *na pr`icepše robźiua* ‘pracowałam w przyczepie’ < ros. *na nručene, zastažaua* ‘zmuszała’ < ros. *заставляла* itp.). Oprócz tego w ZSP zachodzi pozycyjne zmiękczenie wszystkich spółgłosek twardych głównie przed [i] (z *y lub innego pochodzenia), tak samo jak w wyjściowym dialekcie mazurskim, ale czasami również przed [e] (por. *pr`enz`i n`is te v`esele śe nac`inauo...*)⁹, w czym można upatrywać wpływ prawidłowości kombinatoryki głosek w JR. Z drugiej strony, w rusycyzmach miękkie w języku-dawcy spółgłoski przed [i], [e] mogą być traktowane przez użytkowników ZSP jako pozycyjnie zmiękczone („półmiękkie”) albo, przed [e], nawet jako twarde, por. *pr`ivet peredavajta* w tytule artykułu. Przed samogłoskami tylnymi oraz środkowym *a* natomiast ewidentnie występują miękkie fonemy, przedostające się z JR także do gwarowych wyrazów polskich, np. *r`adyšk`em* ‘bliźniutko’, *v`oktabr`u* ‘w październiku’, a także *naž`iyo śtyr`uχ*¹⁰ obok *m`i śtir`i lata tam s`χuopem pśez`il'i*. Jeżeli chodzi o miękkie spółgłoski syczące *s', z'* w rusycyzmach, to mogą one być realizowane tak jak w JR albo utożsamiać się

⁷ Autor rozprawy wprowadza także przykłady wymowy *pošli* obok *pošli* (ale nie *pośya!*) oraz *źyl'i* obok *žyli* [Stupiński, 2009b, s. 74, 91–92], sądząc jednak, że w obu tych przypadkach może chodzić o adaptowane rusycyzmy (obok nieadaptowanych), ewentualnie w pierwszym także o efekty upodobnienia w grupie z pozycyjnie zmiękczoną spółgłoską [l'] (*s' > ś/š*). W analogiczny sposób, jak się wydaje, można wytłumaczyć znaczną część odstępstw od mazurzenia w ZSP.

⁸ Przyjmując taką lokalizację dialektu wyjściowego ZSP, należałoby przyjrzeć się dokładniej wykazowi „cech typowo północnych (ściślej wschodniomazurskich) w gwarze Aleksandrowki-Znamienki”, wymienionych przez N. Ananiewą [2015, s. 172; podkr. – S. S.].

⁹ Por. analogiczne przykłady *řes, jed`en, šurek, nav`et, χuop`em* itp. [Stupiński, 2009a, s. 200; 2009b, s. 66].

¹⁰ Formę tę notuje także E. Stupiński [2009b, s. 67].

z półmiękkimi *s'*, *z'* (przed [i], [e]) lub szumiącymi *š*, *ž* (we wszystkich pozycjach), np. *jajka kras'ili* obok *kraš'ili* 'malowali'; *u naz duza s'em'ja b'ija, naz b'ijuo vošem žefcakuf* obok *naša šem'ja* 'rodzina'; *fšo, fšak'e*, ale też *s'uda*.

Taki stan rzeczy znacznie komplikuje opis systemu fonologicznego nie tylko ZSP, ponieważ podobne trudności powstają przy analizie wszystkich wyżej wymienionych gwar przesielskich w Rosji. Także do nich bowiem przedostają się, poprzez zapożyczenia z JR, miękkie spółgłoski niewystępujące w pierwotnym systemie dialektalnym: do WSP *s'*, *z'*, *t'*, *d'*, *r'* (*S'ib'ir, z'emlanuška, tošša, uob'edin'en'e, dr'emući, r'adym* [Mitrenga-Ulitina, 2015, s. 147, 179–180]), do gwar czeskich *s'*, *z'*, *r'*, *l'*, a także spółgłoski wargowe i tylnojęzykowe (*v'lubi vr'em'a, m'ets'estra, n'ilz'a, k'iz'il* 'dereń'; *učim tam γ'eograf'iju i fs'o* 'uczę się geografii i takich rzeczy', przykłady z noworosyjskiej odmiany PKCZ). Najczęściej spotykane są one przed samogłoskami przednimi. Ponieważ zaś miękkość spółgłosek przed [i], [e] jest typowa dla JR, cecha ta zaczyna występować też w wyrazach rodzimych, por. w PKCZ *moc p'eknej kluk, moc pjeknej* 'bardzo dobry chłopiec'; *z m'esta, v jednom dom'e, vodv'eze, suk'in'ki* 'spódnice' itp. W tych przypadkach chodzi niewątpliwie o spalatalizowane pozycyjne warianty twardych fonemów spółgłoskowych przed [e], [i] czy też [ī] – ale pod wpływem JR rozszerza się także funkcjonowanie w tej pozycji miękkich (palatalnych) fonemów, które w systemie czeskim już istniały, np. w PKCZ *hd'e, do padesát šist'ihho lay'er'u* 'do pięćdziesiątego szóstego obozu', *proz' za náz za hřišn'í* 'módl się za nas grzesznych'. W takiej sytuacji może dochodzić przed wymienionymi samogłoskami do neutralizacji opozycji miękkości/twardości odpowiednich spółgłosek z utratą przez nie zdolności do różnicowania znaczeń w danym kontekście (por. w PKCZ *mi ji najd'eme* 'znajdziemy ją', ale w standardowym języku czeskim *najd'eme* 'znajdziemy' vs. *najd'eme* 'znajdźmy'). Nowe spalatalizowane spółgłoski w pozycjach innych niż przed samogłoskami przednimi natomiast mogłyby we wszystkich badanych gwarach pretendować do statusu fonemów, por. w PKCZ (*vn'iman'i*) *ud'ełá* '(uwagę) poświęca' vs. *ud'ełá* 'zrobi' albo w ZSP *a tedi tak'e samopr'ax'i b'ili, cauo žim'e žecur pr'al'i* 'prządki przędyły' vs. *pr'al'i*.

Oczywiście byłyby to fonemy peryferyjne, występujące wyłącznie w rusycyzmach, tym niemniej opozycji przytoczonego typu nie można pomijać, powołując się na to, że zapożyczenie, względnie wtręt z JR i wyraz rodzimy nie tworzą pary minimalnej, gdyż należą one do różnych (sub)systemów. W związku z tym trzeba podkreślić, iż cały zasób jednostek leksykalnych, które są dwujęzycznym użytkownikom badanych dialektów znane z regionalnej mówionej czy też z „wyższych” odmian JR, często w niezmienionej postaci fonetycznej

i z zachowaniem ich rosyjskich form gramatycznych, stanowi nieodłączną część składową gwary. Do tego źródła osoby prowadzące rozmowę w gwarze zawsze mogą sięgnąć, zazwyczaj wcale nie uświadamiając sobie, że to są środki zapożyczone, i nie odbierając ich jako elementy obce. W dodatku bardzo liczne rusycyzmy w tych gwarach w ogóle nie posiadają własnych odpowiedników. Takie są na przykład przejęte z JR międzynarodowe nazwy miesięcy, z których większość ma temat zakończony na *r*¹¹. Co prawda w wygłosie, w mianowniku lp. tych rzeczowników, głoska ta w dyskursie gwarowym raczej nie jest realizowana jako miękka, natomiast przed końcówkami *-a*, *-u* słyszy się miękkość, choć, być może, nie tak wyraźną jak w JR, np. w PKCZ *avhust, s'ent'ábr, okt'ábr... a mi sme v okt'ábr 'u jezd'ivali...* 'sierpień, wrzesień, październik – i w październiku jeździliśmy...'; *to bilo f štiricet štvrtím roku v d'ekabr 'u* <...> *ne, mn'e to v nojabr(')u rán'ilo, dvacet štvrtího najabr 'a, bil sem v hosp'ital'u ve Lvov'e* 'to było w 44 roku w grudniu – nie, w listopadzie zostałem ranny, byłem w szpitalu wojskowym we Lwowie'; podobnie w ZSP: *v okt'ábr 'u, v janvar 'u n'ešuncu*. Jednakże w trakcie adaptacji tych wyrazów miękką spółgłoskę *r* również przed samogłoską może zastąpić twarda, np. w ZSCZ *v d'ekabru m'es'ici, na štvrtáho d'ekabra* (por. w teźże gwarze *rumečku vipijeme* 'wypijemy kieliszek' < ros. *рюмочка*, analogicznie w ZSP *dla mn'e proska*¹² *mŭodygo rumk'e žina dobrygo*); alternatywne rozwiązanie to zastąpienie jej przez rodzime frykatywne *ř*, zanotowane w wyjątkowym przypadku *sidniho janvářa* '7 stycznia' w gwarze czeskiej wsi Anastasijewka pod Tuapse. Właśnie biorąc pod uwagę to na ogół typowe dla eksplorowanych gwar dążenie do adaptacji fonetycznej rusycyzmów przedostające się do nich z języka rosyjskiego miękkie fonemy spółgłoskowe należy traktować jako fonemy peryferyjne.

WSPÓLNE TENDENCJE W ZAKRESIE MORFOLOGII

Spośród zjawisk morfologicznych, które w przesiedleńczych dialektach słowiańskich na terenie Rosji również wykazują wyraźne podobieństwa, wyodrębnia się dwie grupy. W pierwszej grupie chodzi o przejawy analogicznego oddziaływania JR na system tych gwar, takie jak:

¹¹ Dopiero wtórne pojawienie się adaptowanych do systemu gwary „własnych” nazw miesięcy, zapożyczonych ze współczesnego języka literackiego, w idiolekcie wykształconego użytkownika WSP zanotowano w monografii S. Mitrengi-Ulitiny [2015, s. 135], por. *p'iršego styczn'a* w przeciwieństwie do uzualnego *dvužestego janvar'a* itp.

¹² *Proskiem* w ZSP nazywano mężczyznę zapraszającego gości na wesele, który jeździł konno i wygłaszał w domu zapraszanych wierszowaną orację (*sprusek*).

1) tendencja do wyrażania żywotności rzeczowników rodzaju męskiego i żeńskiego w bierniku lm., zarysowująca się najwyraźniej w gwarach polskich (por. w ZSP *fšex χuopov zabrali, i babov daže brali; kokosof tšimali*, ale też *čelak'i mam'i* i nawet *tři vnuk'i mam*), słabiej zaś w czeskich (bardzo rzadko w PKCZ *mám pravnuček*, w ZSCZ *kluci nás šmrkustovali, d'efčat* 'chłopcy śmi-gusowali nas, dziewczęta');

2) używanie form czasu przeszłego oraz trybu warunkowego czasowników z zaimkiem zamiast czasownika posiłkowego 'być' (lub pochodnego formantu) w tych przypadkach, gdy tego zjawiska nie notuje się w dialektach wyjściowych: np. w WSP *ty plev'iu; skošili vy šano* [Ananiewa, 2013a, s. 208; Mitrenga-Ulitina, 2015, s. 88]; w ZSP *ot m'i b'i mužili: v'i chožili?*; w PKCZ *a žili mi tadi; to už bila starši já; <...> abi já našla toho Frant'ika*.

Drugą grupę tworzą innowacje, powstające w trakcie rozwoju tych gwar w sytuacji wyspowej niezależnie od wpływu języka otoczenia. Przykładem tych zjawisk może być rozpowszechnienie końcówki celownika, a w części gwar także miejscownika lp., wywodzącej się z *-ovi (pierwotnie końcówki męskich *ŭ-te-matów), w deklinacji rzeczowników rodzaju męskiego i – rzadziej – nijakiego.

W ZSP chodzi o końcówkę celownika -ožu: *panožu bogu, ojcožu, proskožu, kon'ožu, psožu, b'iduožu* i nawet *žedrožu* 'wiadru', *oknožu* 'oknu' (ostatnie dwie formy rzeczowników nieoznaczających istot żywych, skonstruowane na prośbę eksploratorów przez respondentów, wydają się zresztą sztuczne)¹³. Jest to znany w wyjściowych gwarach mazurskich fonetyczny wariant kontaminowanej końcówki -ov'u z -ov'i + -u, która jest „cechą Mazowsza, częściowo Warmii, Lubawskiego, Malborskiego i Kociewia” [Urbańczyk, 1984, s. 42–43; por. też Dejna, 1993, mapa 55]. W innych badanych gwarach wyspowych jej odpowiednikami są następujące końcówki:

Gwara	Przypadek lp.	Rzeczowniki	Przykłady
WSP -ov'i	celownik	rodzaju męskiego i nijakiego oznaczające istoty żywe	<i>žin'cov'i, kun'ov'i, psov'i, čely-n'ov'i</i> obok <i>žin'ču</i> itd. ¹⁴
PKCZ oprócz Anastasijewki i Mamacewa -ovi (-ovy ¹⁵)	celownik i miejscownik	żywotne rodzaju męskiego	<i>d'edouškovi / -ovy, po tátovi bila Hražu, k tomu kon'ovi</i>

¹³ Por. oprócz tego *Jurožu, Vanožu* z taką samą końcówką męskich imion własnych na -a, ale również *žecukov'i* [Stupiński, 2009b, s. 209–210, 218].

¹⁴ Przykłady z Mitrenga-Ulitina, 2015, s. 64, 69.

¹⁵ Fone[m] [i] w PKCZ pod wpływem JR i/lub rosyjsko-ukraińskiej odmiany dialektalnej, która rozpowszechniła się na Kubaniu oraz na czarnomorskim wybrzeżu Kaukazu po osiedleniu się tam ludności mieszanej, często realizuje się – szczególnie po spółgłoskach wargowych i l – w postaci bardziej tylnej samogłoski [y].

Gwara	Przypadek lp.	Rzeczowniki	Przykłady
ZSCZ -oj (-o#i)	celownik i miejscownik	żywotne rodzaju męskiego	<i>d'edečkej říkali Antoš, mladimu klukoj, jednomu Ukrajincoj, k tátoj / po taťinko#i</i>
Anastasijewka -oj	celownik	żywotne rodzaju męskiego ¹⁶	<i>sinoj, g d'edečkej</i>
	miejscownik	wszystkie rodzaju męskiego i nijakiego	<i>na Kaukázoj, v Novoros'ijskoj, v M'inskoj, f tetom rokoj, v druhim domoj, u kluboj, na házoj, u másloj</i>

Zadziwiająco podobny do „anastasijewskiego“ (czeskiego) podział pozycji występowania końcówki *-ovy* zanotowano we WSUH: w celowniku lp. jest ona typowa dla rzeczowników żywotnych rodzaju męskiego (*tatovy vus'im lit*), natomiast w miejscowniku przybierają ją wszystkie rzeczowniki rodzaju męskiego i (rzadziej) nijakiego: *na kun'ovy, na tukovy* 'na klepisku', *f kutkovy* 'w kącie', *na kum'irovy* (i to samo z użyciem wyrazu rosyjskiego: *na varatnyčkovy*) 'na kołnierzu', *pu t'iliv'izorovy* 'w telewizji', *na salovy* 'na sadle'. We WSUH rozwój ten ma niewątpliwie korzenie zachodnioukraińskie¹⁷, w czeskiej Anastasijewce zaś chodzi o niezależną innowację, która nie znajduje oparcia w wyjściowym dialekcie czeskim, chociaż ma powiązania typologiczne daleko poza jego terytorium. Mianowicie we wschodniosłowackiej gwarze zemplíńskiej końcówkę *-oj < *-ov'i* w celowniku i miejscowniku lp. przybierają wszystkie rzeczowniki rodzaju nie tylko męskiego i nijakiego, lecz także żeńskiego, por. miejsc. *na vozoj* 'na wozie', *u domoj* 'w domu', *na drevoj* 'na drzewie', *na okoj* 'na oku', *o sestroj* 'o siostrze' [Štolc, 1994, s. 119].

UWAGI KOŃCOWE

Powyższe rozważania miały na celu uzasadnienie konieczności dalszych badań nad problematyką zarówno polskich, jak też innych słowiańskich gwar przesiedleńczych na terenie Rosji, które umożliwiłyby, z jednej strony, szczegółowy opis każdej z nich, z drugiej zaś – stworzenie ich szeroko zakrojonej typologii.

¹⁶ W blisko spokrewnionej gwarze chutoru Mamacew też nijakie, oznaczające istoty żywe: *d'ek-kaj* 'dziecku'; natomiast w miejscowniku lp. rzeczowników nieżywotnych taka końcówka tu nie jest znana.

¹⁷ Por. Zakrews'ka, 1988, mapa 181.

Dotychczas jedynie wyspowe gwary polskie doczekały się wspomnianych na wstępie opracowań monograficznych, jakimi są niepublikowana rozprawa doktorska E. Stupińskiego opisująca ZSP, choć prawie wyłącznie w zakresie fonetyki i w mniejszym stopniu fleksji czasownika, oraz książka Swietłany Mitrengi-Ulitiny na temat WSP, która, co słusznie zauważa autor jej niedawnej recenzji: „Z pewnością zyskałaby na rozwinięciu wielu wątków zarówno tych odnoszących się do historyczno-społecznego tła, jak i samego opisu lingwistycznego. Przeprowadzenie kompleksowej analizy wierszyńskiej gwary o większym stopniu szczegółowości wymagałoby jednak o wiele bardziej obszernego opracowania” [Głuszkowski, 2016, s. 181]. Tego typu opracowanie – nie tylko WSP – powinno opierać się na obszernym i rzetelnie przeanalizowanym materiale, do czego zaś potrzebna jest współpraca szerszej grupy badaczy, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę drugi powyżej wyznaczony cel: przedstawienie kontrastywnego opisu wszystkich tych odmiennych, a jednak – z punktu widzenia typologii – podobnie rozwijających się wyspowych odmian dialektalnych.

BIBLIOGRAFIA

- ALEKSIEJEW A Madina M., 2016, Wariatiwnost' w goworze pichtińskich golen-drow, w: Olga W. Diedowa, Jelena W. Pietruchina, Leonid M. Zacharow, red., Sławiańskie jazyki i kultury w sowriemiennom mirie: III Międzyna-rodnyj naučnýj simpozium (Moskwa, MGU imieni M.W. Łomonosowa, fiłologiczeskij fakultet, 23–26 maja 2016 g.): Trudy i materiały, Moskwa: MAKSPress, s. 197–199.
- ANANIEWA Natalia, 2006, Zróźnicowanie pokoleniowe polskich gwar kreso-wych (wybrane zagadnienia) w: Jerzy Sierociuk, red., Gwary dziś, t. 3: Wewnętrzne zróźnicowanie języka wsi, Wydawnictwo Poznańskiego To-warzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 93–98.
- ANANIEWA Natalia, 2012, Niektóre właściwości gwary wyspowej na Syberii, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 58, s. 5–13.
- ANANIEWA Natalia J., 2013a, Morfologija głągoła w polskom goworze dieriewni Wierszyna Bochanskogo rajona Irkutojskoj obłasti, w: Ludmiła E. Kałnyń, red., Issledowanija po sławiańskoj dialektologii 16, Institut sławianowie-dienija RAN, Moskwa, s. 203–210.
- ANANIEWA Natalia J., 2013b, Tipologija polskich goworow Sibiri i rezultaty ich kontaktow s ruskim idiomom, w: Aleksandr M. Mołdowan, Swietłana M. Tołstaja, red., Sławiańskie jazykoznanie. XV Międzyna-rodnyj sjezd sławistow. Minsk, 2013 g. Dokłady rossijskoj dielegacii, Indrik, Moskwa, s. 467–478.

- ANANIEWA Natalia, 2015, Germanizmy leksykalne w dwóch polskich gwarach wyspowych na Syberii, „Gwary dziś”, 7, s. 169–175.
- DEJNA Karol, 1993, Dialekty polskie, Ossolinum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- GŁUSZKOWSKI Michał, 2016, Swietłana Mitrenga-Ulitina, Język polski mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii [recenzja], „Acta Neophilologica”, XVIII/1, s. 177–182.
- JEGOROW Ilja M., 2013, Foneticzeskije osobiennosti polskiego pieriesielenczeskiego gowora w Respublikie Chakasija i w Krasnojarskom kraje RF, w: Jefim I. Piwowar, otw. red. Polewyje issledowanija studentow RGGY VIII, RGGY, Moskwa, s. 98–109.
- JEGOROW Ilja M., 2016, Polskij pieriesielenczeskij gowor w Respublikie Chakasija i w Krasnojarskom kraje RF, „Slavia Occidentalis” 73/1, s. 45–59.
- MITRENGA-ULITINA Swietłana, 2015, Język polski mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- SKORWID Sergej S., TRIET’JAKOWA Irina W. 2009, „Tut żył Kiriłł, a tam – Miefodij...“, ili Czechi pod Noworossijskom, „Jazyk, soznanije, kommunikacija“ 38, Moskwa, s. 40–54.
- SKORWID Sergej S., 2013, Gowor potomkow czeszkich pieriesielencew na Siewiernom Kawkazie kak primer lingwoarealnogo drierfa, w: Aleksandr M. Mołdowan, Swietłana M. Tołstaja, red., Sławianskoje jazykoznanie. XV Międzynarodnyj sjezd sławistow. Minsk, 2013 g. Dokłady rossijskoj dielegacii, Indrik, Moskwa, s. 467–478.
- SKORWID Sergej, 2016a, Składniki tożsamości narodowej potomków polskich przesiedleńców z Mazur w Republice Chakasji i Krasnojarskim kraju FR, „Acta Neophilologica”, XVIII/1, s. 125–134.
- SKORWID Sergej S., 2016b, O niekotorych prosodiczeskich osobiennostiach gowora potomkow czeszkich pieriesielencew na Siewiernom Kawkazie, w: Michail W. Oston, red., Bałto-sławianskaja akcentologija: Materiały VII międzynarodnego seminaru, Jazyki sławianskoj kultury, Moskwa, s. 142–158.
- SKORWID Sergej, 2016, Czech immigrant dialects in the Northern Caucasus and Western Siberia, „International Journal of the Sociology of Language“, 238, s. 127–143.
- STUPIŃSKI Eugeniusz, 2008, Geneza polszczyzny w okolicy Krasnojarska, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 53, s. 207–215.
- STUPIŃSKI Eugeniusz, 2009a, Wpływy wschodniosłowiańskie na polszczyznę okolic Krasnojarska, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 54, s. 197–204.

- STUPIŃSKI Eugeniusz, 2009b, *Polszczyzna okolic Krasnojarska*, Rozprawa doktorska napisana w Katedrze Dialektologii Polskiej UŁ (rękopis), Łódź, 246 ss.
- ŠTOLC Jozef, 1994, *Slovenská dialektológia*, Veda, Bratislava.
- URBAŃCZYK Stanisław, 1984, *Zarys dialektologii polskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- ZAKREWS'KA Jarosława W., red., 1988, *Atlas ukrajins'koji mowy*, t. II, Naukowa dumka, Kijiw.

Sergiej Skorwid

NU... PR'IVET PEREDAVALTA, CO TU TAK'E MAZUR'I,
POLAK'I LUTERANY SU...

JESZCZE RAZ O „POLSZCZYŹNIE OKOLIC KRASNOJARSKA” NA TLE
INNYCH PRZESIEDLEŃCZYCH GWAR SŁOWIAŃSKICH W ROSJI

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie typologii „innoślówiańskich” gwar przesiedleńczych w Rosji. Przedmiotem analizy są dwie polskie i trzy czeskie gwary występujące na Syberii oraz, w przypadku odmian czeskich, na czarnomorskim wybrzeżu Kaukazu Północnego, częściowo też zachodnioukraińska gwara Holendrów (Olędrow) syberyjskich. Autor charakteryzuje aktualny stan badań i przytacza najwyrazistsze przykłady podobieństw między nimi, które powstały przede wszystkim w wyniku analogicznego oddziaływania na pierwotne systemy tych gwar ich wschodniosłowiańskiego otoczenia językowego, zwłaszcza języka rosyjskiego. W obrębie fonetyki/fonologii zwraca się szczególną uwagę na problem przenikania rosyjskich spółgłosek spalatalizowanych do systemu omawianych gwar. W morfologii na kilku przykładach pokazano, że zakres funkcjonowania niektórych kategorii i form gramatycznych zmieniał się w badanych gwarach nie tylko pod wpływem języka rosyjskiego, ale czasem też w wyniku niezależnego rozwoju ich systemów w sytuacji wyspowej.

WELL... GREET EVERYBODY AND TELL THAT SUCH MASURES,
POLISH LUTHERANS LIVE HERE...
ONCE AGAIN ABOUT “POLISH LANGUAGE IN THE AREA
OF KRASNOYARSK” AGAINST THE BACKGROUND OF OTHER SLAVIC
IMMIGRANT DIALECTS IN RUSSIA

Summary

The aim of this article is to introduce a typology of Slavic immigrant dialects spoken in the Russian Federation. The paper deals with two Polish and three Czech varieties located in Siberia, in the case of the Czech ones also at the Black Sea coast of the Northern Caucasus and, partly, with West Ukrainian patois of Siberian Hollanders. The author outlines the current state of their research and analyzes the most eloquent examples of the phonological and grammatical resemblances between them which appeared mainly due to the fact that their original dialectal systems

have been similarly influenced by their language surroundings, first of all by Russian. In particular attention is drawn to the problem of penetration of Russian palatalized consonants to phonetic or even phonological systems of those dialects. In morphology, it is shown that the functional sphere of some grammatical categories and forms has changed in the examined dialects not only under influence from Russian, but sometimes also as a result of their independent development in an insular situation.